



אחריות מעין ביטוחית

א. רקע

משפחה התארכה בבית הארחה. לאחר האירוח החלו בני המשפחה להיעקץ מפשפשים בביתם, והם פנו לבית ההארכה. מנהל בית ההארכה הודה כי עשרה ימים לאחר האירוח של המשפחה, התלוננו אורחים נוספים על עקיצות פשפשים. הוא שלח אל בית המשפחה מדביר, וזה ביצע שם הדברה חד-פעמית. ההדברה לא הועילה, והמשפחה עברה תקופה ארוכה מאוד של מאבק בנגע הפשפשים, ובסופו השליכה לאשפה את כל ריהוט חדרי השינה וכן ציוד נוסף. כעת דורשים בני המשפחה לקבל פיצוי על הנזק לריהוט ועל עגמת הנפש הרבה שנגרמה להם. לעומתם טוענים בעלי בית ההארכה כי הם פטורים. לבית ההארכה יש ביטוח, אולם הבעלים אינם מעוניינים להפעיל אותו. כמו כן מעוניינים הבעלים להתדיין בבית דין של תורה. כעת עולה השאלה העקרונית: מתוך הנחה שעל פי דין תורה בית ההארכה פטור כיוון שמדובר בנזק עקיף, האם ניתן וראוי לחייבו כאילו הביטוח הופעל?

ב. התחייבות מכללא

במקרה זה מנהל בית ההארכה הודה שבתו הארחה ברמה כזו נוהגים להיות מבוטחים, והיות שהתדיינות מול הביטוח נעשית בבתי המשפט, הרי שסביר להניח שמי שמגיע לבית הארחה ברמה כזו עושה זאת על דעת כן, ומניח כי במקרה של נזק הוא יקבל פיצוי מחברת הביטוח לפי המקובל.

כך כתבו שורה של פוסקים חשובים בני זמננו בנוגע לתחומים שונים. נסקור את דבריהם ואת הסוגיות השונות שבהן הם עסקו. הרב מנחם מנדל שפרן עסק בקבלת דמי ביטוח בעבור אדם שנהרג בתאונת דרכים, זאת אף שעל פי ההלכה ההורג פטור מתשלום, ואלו דבריו:¹

והנה מי שמקבל רשות [רישיון] לנסוע עם רכב ברשות הרבים של הציבור מותנה עמו לא רק זה שישלם כל הנזקין אלא שחייב לשלם [בעבור] ביטוח שהם ישלמו כל נזקין שיזיק כיון שבדרך כלל אין להמזיקין [די כסף] כדי לשלם כל הנזק שהם מחייבים [ובאמת שלו לא היו מחייבים, היו הרבה נהגים הורגים בלי זהירות כלל, כידוע] ואם כן חייב משום שהתחייב תמורת הרשות שקיבל בלי כל קשר אם חייב על פי דיני מזיק בדינינו.

1. הרב מנחם מנדל שפרן, 'דין ירושה בפיצויי נהרג בתאונת דרכים', קובץ מבית לוי ח"ז (ניסן תשנ"ה), עמ' קלה.

הרב שפרן כותב כאן שקבלת רישיון נהיגה כוללת התחייבות מכללא לעשות ביטוח בעבור נזקי גוף, כפי שמחייב החוק. למדינה יש סמכות לדרוש זאת, כיוון שהיא הבעלים של רשות הרבים. הרב שפרן רומז לכך שהוא רואה בביטוח תקנה טובה על פי דין תורה, כיוון שהוא משער שהדבר יגרום לנהגים לנסוע בזהירות רבה יותר כדי להימנע מפגיעה. סברתו אינה ברורה לי, כיוון שמטרת הביטוח היא להסיר את האחריות מהנהג הפוגע ולהבטיח שהנפגע ומשפחתו יקבלו פיצוי ללא תלות במצבו הכלכלי של הפוגע.

בעקבות הרב שפרן כתב הרב יעקב בלויא:²

ובפיצויים מחברת ביטוח, נראה שיש מקום לכעין סברת הגאון רבי מנחם שפרן שהבאתי לעיל, שאף כשההורג ישראל מותר לתבוע מחברת הביטוח ואפילו מחברת ביטוח שהוא בבעלות ישראל, שכן על דעת כן התחייבו, ועל דעת כן הם מקבלים דמי הביטוח, ומטעם זה נראה שמותר לתבוע כל סכום שהוא במסגרת חיובי החברה, אף על פי שמדיני ישראל אין שום צד לחייבם, שהרי על דעת כן משלמים דמי הביטוח.

דהיינו, אף שהסכם הביטוח הוא עם המזיק, בכל זאת יש לראות בחברת הביטוח כפי שהתחייבה ישירות כלפי הנפגע לשלם לו מעבר למה שהיא חייבת על פי דין תורה. הרב שפרן חזר על עמדתו זו במכתב שעסק בתביעת דמי ביטוח בעבור רשלנות רפואית, אלא שכאן התייחס במפורש גם לשאלה אם הביטוח הוא תקנה טובה:³

בזמנינו שאין רופא מקבל רישיון לעסוק ברפואה בלי אחריות לרשלנות רפואית במה שנקרא רשלנות רפואית בחוקי העמים ואולי אפילו חייב שיהיה לו ביטוח לנזקים שיצאו מתחת ידו, הרי כל שוכר רופא הוא אדעתא שיהיה אחראי לנזקים וכל רופא שנשכר לטיפול מתחייב בנזקים שיגרום. ואם כן, מהאי טעמא לחוד סגי לחייבו.

ואם לא נימא לחייבו, הרי זה כאומר שרופא יהודי אפילו מומר המטפל עם יהודי שומר תורה יוכל לפעול בכל רשלנות שיהיה ואפילו לערוך עליו ניסויים ואפילו ייתפס יהיה אסור להגיש תלונה ולתובעו. ואם כן הפקרת דמם של שומרי תורה לצדקתם של הרופאים. ויותר מזה אם ימות תחת ידו יהיה פטור מטעם קים ליה בדרכה מיניה, דחייבי מיתות שוגגין פטורין מתשלומין. ולכן אפילו היה פטור, היה צריך לתקן שיהיו חייבים ואולי כיון שהדבר פשוט ומוכרח כל כך אין צריך תקנה מפורש, וכמתוקן ועומד הוא. ויש לזה ראיות אין כאן מקומן.

הרב שפרן חוזר כאן על אותו עיקרון: הרישיון הממשלתי לעסוק ברפואה כולל התחייבות של הרופא, במקרה של רשלנות, לשלם על פי המקובל בעולם. התחייבות מכללא זו היא תקנה טובה שמטרתה לגרום לרופא להיזהר בעת שהוא מטפל בחולים.

על דבריו יש להעיר שוב שמטרת הביטוח להסיר את האחריות מהרופא, ולהעביר אותה לחברת הביטוח. זאת כדי להבטיח הגנה ופיצוי לנפגע, ללא תלות במצבו הכלכלי של הרופא. גם הרב אשר וייס⁴ עסק בתביעה כנגד חברת ביטוח עקב רשלנות רפואית. הרב וייס פותח בכך שניתן

2. פתחי חושן, ח"ט ירושה ואישות, הערה סה.

3. הרב מנחם מנדל שפרן, עומקא דדינא ח"ג, עמ' 66–67.

4. הרב אשר וייס, 'גדרי היתר לפנות לערכאות', תחומין ל, עמ' 278.

לתבוע בבית משפט את חברת הביטוח⁵ 'כיון שקופת החולים וחברת הביטוח התחייבו לפצות את המבוטחים לפי פסיקת בית המשפט'. בהמשך הוא מתמודד עם הטענה שאין התחייבות של חברת הביטוח כלפי הניזוק אלא כלפי המזיק, ולמזיק אין התחייבות כלפי הניזוק, אלא חיוב על פי חוקי המדינה בלבד. על כך הוא משיב שלוש תשובות:⁶

ראשית, הרמ"א כתב (חו"מ א, ב): כופין את החובל לפייס את הנחבל... ולענ"ד יש ללכת בזה אחר מנהג המקום...

שנית, אף שאין התחייבות מפורשת של קופת החולים לפצות את המבוטח על נזקיו, עצם ההתחייבות של קופת חולים לספק טיפול רפואי נאות' תמורת תשלום המשולם לה, יש בכללה מעין התחייבות לפצות את המשלם כשלא קיבל טיפול נאות, דאטו לשווא שילם! ואכן, בפסקי דין רבים קיבלו בתי משפט את הטענות שקופת החולים מחוייבת לפצות את הניזוק ברשלנות רפואית לא רק מצד דיני נזיקין, אלא אף מצד דיני החוזים, משום דאנן סהדי שהמתחייב בחוזה לספק שירות ראוי למי שמשלם עבורו, מתחייב גם לפצות את הזכאי אם יצא ניזוק מהפרת החוזה...

וטעם שלישי – מכיוון שלקופ"ח יש הסכם חוזי עם חברת הביטוח שהחברה תשלם את כל פיצויי הנזיקין שיוטלו על קופת חולים עקב רשלנות רפואית, הרי זה כאילו כספי פיצויים אלה מיועדים מראש, בהסכמת קופת החולים, למבוטחים שביהמ"ש יחליט לזכותם. ואנו דנים על זכות המבוטח לזכות במה שמה שעומד ומיועד לו מחברת הביטוח. מה שחשוב לענייננו הוא בעיקר הנימוק השני, לפיו פנייה לקבלת טיפול רפואי כוללת חוזה מכללא בין המטופל לקופת החולים לפצות את המטופל במקרה של רשלנות רפואית על פי החוק. לא ברור מדברי הרב וייס אם כוונתו הייתה שראוי היה שבית הדין ידון בדבר (כפי שמשמע מדבריו:⁷ 'שאינו ידונו תקיפה לעשות כן', או שמא אין לבית הדין יכולת לדון שלא על פי דין תורה, כפי שמשמע מדברים שכתב מעט קודם:⁸ 'לבית הדין... אין כלים להשית באופן שרירותי סכום גבוה לתשלום'. בעקבות דברי הרב וייס פסק כך בספר 'משיב משפט'.⁹ על דברי הרב שפרן שהובאו לעיל חלק הרב זלמן נ. גולדברג¹⁰ ופסק כי במקרה של רשלנות רפואית הרופא פטור מתשלום, וניתן לחייב אותו רק להחזיר את השכר שקיבל מהמטופל. אולם במקום אחר אמר הרב גולדברג כך:¹¹

במקום ואיני תובע את המזיק-הפוגע, אלא את חברת הביטוח, כי חברת הביטוח מתחייבת בחיובים שאינם מלכתחילה כחובה על פי דין תורה, כך שחברת הביטוח חייבת ביטוח מושלם על כל המשתמע. ואדם באופן עקרוני יכול לחייב עצמו מעבר לחיוב שומרים. נמצא כי חברת הביטוח מתחייבת גם כשאינה בחיוב שומרים, אלא מתורת התחייבות.

5. שם, עמ' 277.

6. שם, עמ' 278-279.

7. שם, עמ' 278.

8. כפי שמשמע מדבריו בעמ' 277-278.

9. הרב טולידאנו, משיב משפט, סי' ל, עמ' עדר.

10. עומקא דדינא, ח"ג עמ' 68.

11. הרז"ן גולדברג, 'חיוב חברת ביטוח שלא על פי דין תורה', שערי צדק ז, עמ' 58.

רוצה לומר, עמדת הרב גולדברג היא שלא ניתן לתבוע מהרופא מעבר למה שמגיע על פי דין תורה, אולם ניתן לתבוע מחברת הביטוח כפי המקובל בחוק. זאת כיוון שהיא נתפסת כמי שהתחייבה כלפי הנפגעים לשלם יותר ממה שההלכה מחייבת.¹²

ניתן לסכם ולומר כי כמה מפוסקי זמננו כתבו שבתחום שבו מקובל לעשות ביטוח ובוודאי בתחום שבו החוק מחייב לעשות ביטוח, יש לראות את הביטוח כהתחייבות מכללא לשלם יותר ממה שההלכה מחייבת. אומנם ישנה מחלוקת אם זו התחייבות של המזיק (כדעת הרב שפרן והרב וייס) או שמא רק התחייבות של חברת הביטוח.

במסגרת זו לא נעסוק בשאלה אם ניתן לתבוע בבית דין נהג או רופא שהזיקו, כאשר משמעות הדברים היא שהם לא יוכלו ליהנות מהכיסוי הביטוחי שמונתה בקיום הדיון בבית המשפט.¹³

ג. תוקף ההתחייבות ותוכנה

על היקף ההתחייבות של הביטוח אמר הרב גולדברג כך:¹⁴

יש להדגיש שבודאי יש לתבוע את חברת הביטוח בדיני ישראל שיפסקו על פי דיניהם [כלומר על פי החוק] מאשר ללכת לערכאות שבכלל מחייבים שלא כדין מלכתחילה. אבל גם בדיני ישראל יש לפסוק ולחייב את חברת הביטוח כפי שמונה בהתחייבות לחייב על פי עד א' ואומדנא ולחייב על שאר דברים שאין המזיק חייב מדין מזיק או קנסות שאין מחייבים בזמן הזה כי אם כשמתחייב מראש.

הרב גולדברג קבע שגם אם הדיון יתקיים בבית דין של תורה, כפי שראוי שיהיה, על בית הדין לחייב את חברת הביטוח לשלם על פי החוק, הן בנוגע לדיני הראיות הן בנוגע לדין המהותי. מה התוקף של ההתחייבות זו?

נחלקו אחרונים במקרה שאדם התחייב במפורש להתדיין בבית המשפט ולא בדין תורה. הסמ"ע¹⁵ כתב על כך:

אם כתב בפירושו בשטר שמתחייב נפשו לדון עכ"פ לפניו... אם יש למלוה זכות בזה אין בידו כח לחזור בו, דהקנין חל על נכסיו שנשתעבדו לו על אותו זכות שקיבל עליו לדון לפני דייני גוים, ולא מצאתי מי שחולק על זה.

דהיינו אם אדם התחייב במפורש להתדיין בבית המשפט, ויש לכך השלכות כספיות, הרי שיש תוקף להתחייבות זו. על כך כתב 'נתיבות המשפט':¹⁶ 'ודייני ישראל ידונו זכות בזה'.

12. כך עולה גם מדברי הרב יצחק זילברשטיין, 'תביעה בערכאות על מחדל של רופא', ישורון יא, עמ' תרצה-תרצז.

13. כמה מהפוסקים כתבו שאכן לא ניתן לתבוע את המזיק בבית הדין, כיוון שיש התחייבות מכללא של הניזקים שלא לתבוע אדם בערכאה שבה לא יוכל ליהנות מהכיסוי הביטוחי. ראו בעניין זה: פסק דין, ארץ חמדה גזית בתיק 75073; משיב משפט, טולידאנו, סי' ל, עמ' עדר; ראו על כך דיון בין דייני בית הדין הרבני (שורת הדין יג, עמ' קנ-קצג): בערכאה הראשונה פסקו הרב יעקב זמיר והרב דוד ברדוגו שלא ניתן לתבוע את הרופא בבית הדין, והרב שמואל שפירא חלק עליהם. בבית הדין הרבני הגדול פסקו הרב שלמה דייכובסקי והרב עזרא בר שלום כדעת הרוב בבית הדין האזורי, ואילו הרב אברהם שרמן חלק עליהם.

14. הר"ן גולדברג, 'חיוב חברת ביטוח שלא על פי דין תורה', שערי צדק ז, עמ' 59.

15. סמ"ע, חו"מ סי' כוס"ק יא.

אולם 'ערוך השלחן' חלק על כך וכתב שאין תוקף להתחייבות לשלם על פי החוק בניגוד לדין תורה:¹⁷

המקבל עליו בקניין לדון בפני דיינים גויים אינו כלום ואפילו נשבע דהוה כנשבע שבועת שוא ואפילו אם יש לאחד מבעלי הדין ויתור זכות בדינם מבדיני ישראל אין זכותו כלום ואסור אף לבית דין שידונו לפי דינם של הגויים.

אולם במקרה שלפנינו השאלה קלה יותר, כיוון שמדובר בתביעה כנגד המזיק עצמו, שאין לו הסכם מפורש לשלם על פי החוק, אלא התחייבות מכללא. במקרה כזה הדעת נותנת שהתחייבות זו היא התחייבות כללית לשלם ברוח החוק ולא דווקא באופן מדוקדק על פי פסיקת בתי המשפט. ממילא ייתכן שגם 'ערוך השלחן' וסיעתו יסכימו שיש לכך תוקף, כיוון שאין בכך קבלה מפורשת של משפט זר באופן מלא.

לכך יש להוסיף את דברי הרב אשר וייס¹⁸ שכתב שיש לקבל מנהג שיצר החוק 'במה שתלוי בדפוס החיים המשתנים באופן יסודי מזמן לזמן'. הדעת נותנת שהנהג לעשות ביטוח הוא שינוי משמעותי בדפוס החיים ומטרתו להבטיח לניזק כיסוי מעבר לזה המגיע לו על פי דין תורה.

למעשה מסתבר שהכוונה להתחייבות מכללא לפיצוי **באופן כללי על פי המקובל**, ולא דווקא להצמדות דווקאית **לדין הנוהג**. לכן בית הדין אינו אמור לדקדק בפסקי הדין של בתי המשפט, אלא לפסוק על פי העקרונות וליישם על פי שיקול דעתו. להלן כמה עקרונות חשובים לענייננו, נפרט אותם בקיצור:

1. דיני הראיות – על פי הדין הנוהג¹⁹ ניתן להוציא ממון גם על סמך נטייה קלה לטובת התובע, כשהקשר הסיבתי מוכח בלמעלה מ-50%. זאת בניגוד להלכה שדורשת רמת ודאות גבוהה הרבה יותר.

2. רמת האחריות המוטלת על בעל העסק בדין הנוהג גבוהה מהרבה מזו שההלכה דורשת.

3. היקף הפיצוי גדול בדרך כלל מזה המקובל בהלכה, והוא כולל גם פיצוי על עגמת נפש.

4. החיוב מופחת כאשר הניזק יכול היה לצמצם את הנזק או במקרה של תרומה של הניזק לנזק (אשם תורם).



16. נתיבות המשפט, חידושים שם, י.

17. ערוך השלחן, חו"מ סי' כו סע' ד.

18. הרב אשר וייס, 'היש לתת תוקף לחוקי המדינה מצד מנהג המקום', תחומין לד', עמ' 171–172.

19. ע"א 745/81 זיקרי נ' כלל חברה לביטוח בע"מ פ"ד מ(1) 589, 598.